

Megjegyzések a szektásság politikai gyökereiről

Tóth Pál beszélgetése

Horváth Mártonnal

TÓTH PÁL PÉTER: Hogyan ismerkedt meg Antal Jánossal?

HORVÁTH MÁRTON: Nem a mozgalom hozott össze minket. 1932 tavaszán udvarolni kezdtem egy lánynak, szülei lakásán látogattam. Egyszer kinéztem az ablakon, egy gyánús fickó sétált fel-alá, figyelte a házat. Baj van, mondtam a lánynak, úgy látszik egy hekus ragadt rám. A lány is kinézett, ez a Jancsi, mondta bosszúsán. Megkértem, hívja fel ezt a Jancsit, így ismerkedtem meg Antal Jánossal. Megtárgyaltuk a Társadalmi Szemle új számát. János be akarta bizonyítani, hogy képes felülemelkedni a magánélet konfliktusain. Összebarátkoztunk, többször találkoztunk.

Mozgalmi kapcsolattá, közös munkává vált ez később?

Hivatalos pártkapcsolat nem volt közöttünk, mégis mozgalmi kapcsolat volt. Megvitattuk a különböző folyóiratokban megjelent régebbi cikkeit, ez mindkettőnknek hasznos volt. Találkozásaink konspiratív jellegűek voltak, a pártban nagy becsben tartottuk az írástudó kommunista ideológusokat, vigyázni kellett rájuk, kevesen voltak. Tehetségesnek tartottam, nemcsak tudásának kijáró tiszteletet, hanem baráti vonalmat éreztem iránta. Elmondok egy esetet, ami ezt erősítette. Egy találkozónkra nem jött el, de tudtam, hogy a Dohány utcában lakik egy gangra nyíló albérleti szobában. A konspirációs szabályokat megsértve bekukucskáltam albérleti szobájára nyitott ablakán. Dél volt, falnak fordulva aludt az ágyon. Felébresztettem, beengedett, az arca sápadt volt, a szemé karikás. Elmondtam, hogy a szerkesztőségben (ez a Társadalmi Szemle jelentette) olyan utasítást kapott, hogy támadja meg József Attilát. Nem váltalta, ha nem állnak vele többé szóba, akkor sem.

Antal Jánosnak nem egészen tíz év adatott a munkára. A húszas évek végén kezdte a cikkírást és 1937-ben le tartóztatása örökre véget vetett írói munkájának.

Igen, negyven éve halt meg egy ukrainai büntetőszázadban. Furcsa, amit mondok, de ezt bizonyos értelemben természetes halálnak tekintem. Természetes az, hogy a Horthy-rendszer, ha tehette, meggyilkolta a kommunista írókat, ideológusokat. De az Antal János halála óta eltelt negyven évből harminchét a népi demokrácia idejére esett. A felszabadulás óta eltelt évtizedek Antal János és más hasonló sorsú harcosok számára az elfelejtetteknek kijáró hallgatás ideje volt. Egyszer évfordulós újságcikket kapott, aztán valami antológiában két-három oldalnyi visszaemlékezést Haraszi Sándortól. A barátai, kortársai nagyrészt meghaltak, a mai generáció a nevét sem hallotta, írásaiba csak néhány kutató kukkant bele a könyvtárakban.

Ne haragudjon a következő kérdésemért. A felszabadulást követő első évtizedben Önnek intézkedési joga, legalábbis befolyása lehetett arra, hogy Antal János tevékenységét ismertető írások jelenjenek meg. Mit tett Ön ennek érdekében?

Semmit. Negyvenöt után az volt a véleményünk, hogy a húszas és harmincas évek ele-

jén dolgozó hazai kommunista ideológusok legtöbb írásának újraközlése többet ártana, mint használna.

Antal János írásai nem tükrözték a párt vonalát?

De igen, ez volt a baj. A párt régi, szektásság vonalát képviselték, amivel szakítottunk. Negyvenöt után néhány évig úgy viselkedtünk, mintha a párt nem 1918-ban, hanem harmincötben, a Komintern VII. Kongresszusán született volna. Alig esett szó tizenkilencről, és mélységesen hallgattunk az illegális párt másfél évtizeden át követett stratégiai céljáról, a második magyar Tanácsköztársaság megteremtéséről. A szociáldemokraták főellenségéből főbarátokká változtak. 1946 májusában Révai *Munkásegység* címmel előadást tartott, azzal a céllal, hogy a két munkáspárt között a múltban felhalmozódott ellentéteket, sőt ellenségeskedést eltávolítsa az útból. Elmondotta, hogy a proletárdiktatúra, amelynek szükségességét Marx fejtette ki a Gothai program kritikájában és Lenin alkalmazta a forradalmi gyakorlatban, az új hely-

zetben „kezd lekerülni a történelem napi-rendjéről”. 1946 végén az MKP III. kongresszusán a francia testvérpárt küldötte lelkesen kattogtatta a fényképezőgépet annál a jelenetnél, amikor Rákosi és Szakasits meleg kézrázással pecsételte meg az együttműködést. A küldött elmondta, hogy a két munkáspárt szoros együttműködésének példája óriási segítséget jelent számukra odahaza Franciaországban. Mit kezdehettünk volna ilyen körülmények között Antal János és mások cikkeivel, melyeknek fő témája a szociáldemokrácia árulása volt?

Ez az idilli állapot két-három évig tartott. Negyvennyolcban megtörtént a két munkáspárt egyesülése és ötvenben megkezdődött a szociáldemokrata vezetők tömeges letartóztatása. Nem tette volna ez időszerűvé a szociáldemokráciát leleplező régi kommunista írások újraközlését?

Szerencsére nem. Antal János politikai és ideológiai érveket használt a szociáldemokrácia ellen irányuló írásaiban. 1921-ben három cikkből álló sorozatot publikált a *Korunkban* a magyar szociáldemokrácia útjáról. Ebben a témakörben a legjobb tanulmányok egyike. Antal lényegében az igazat írta, a végeredményt az tette hamissá, hogy nem tért ki (és nem térhetett ki) a kommunista párt szűk látókörű, hibás politikájára, mely ugyan-csak az egységfront ellenségeinek malmára hajtotta a vizet. Az ilyen típusú cikkek teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy alá-támasszák azt az akciót, mely az egész szociáldemokrata vezetés — jobb, bal és közép — megsemmisítésére irányult. Ideológiai érvekkel ezt lehetetlen volt alátámasztani.

Egyetlen, de hatékony érv a csupasz hatalom volt, mely nem számolt azzal a szörnyű hatással, amit ez a megsemmisítő támadás a szociáldemokrata munkásokban kiváltott, sem azzal a nemzetközi következménnyel, mely nyugat-európai testvérpártjaink egységfront-örekvéseit máig tartó hatással nehezítette.

Ön szerint Antal János hiába áldozta életét?

Ennek ellenkezőjét szeretném bizonyítani. A párt politikájának hibái nehezítik, de nem bénítják meg a kommunista munkáját, ez Antal Jánosra is vonatkozott. Tudom, mert 1932-től két évig együtt dolgoztam vele.

Kérem, részletezze ezt.

1932 nyarat Berlinben töltöttem. János megadta ott lakó öccsének, Antal István zongoraművésznak a címét, ő hozott össze német elvtársakkal. Főleg kommunista választási plakátok kiragasztásával foglalkoztunk. Meglepett, hogy az ellenséges csoportok mennyire hasonlítottak egymásra. A náciak között talán több volt a diák és valamivel kevesebb a fiatal munkás. Verekedésre és sokszor futásra került sor. István ezekben az akciókban nem vett részt, féltette ujjait, teljes joggal.

A helyzet igazi megértéséhez egy kommunista és egy náci gyűlés segített hozzá, mindkettőn részt vettem. A kommunista gyűlés szónoka Thälmann volt, beszédét önkritikával kezdte. A Versailles elleni agitációt átengedték a náciaknak, a munkanélküliekre gyakorolt befolyásuk is veszélyes mértékben növekedett. Létkérdéssé vált az egységfront megteremtése, ezért hívták életre az *Antifascistische Aktion* nevű tömegmozgalmat, melynek egyre több szociáldemokrata aktivistája van. Thälmann rámutatott a pódium jobb oldalán ülő rosszul megvilágított csoportra: örömmel üdvözlöm a gyűlésünkön részt vevő szociáldemokrata funkcionáriusokat, akik csak azért nem szólalnak fel, mert felismernék őket, és az egységfront esküdt ellenségei kizárnak pártjukból. Akkor éreztem először, hogy még a dübörgő zárótaps, sőt az Internacionálé éneklése is komor hangulatot áraszt.

A másik gyűlést Hitler egyik alvezére tartotta, zömök férfi, SA-egyenruhában, a nevére nem emlékszem. Lobogók, rézfúvósok és dobok, reflektorok, egyenruhás csoportok az emelvény körül, majd csend, várakozó zúgás az óriási tereben. A szónoklat fő témája az volt, hogy mit jelent a Reichnek és a német népnek, ha majd elfoglalják a Szovjetuniót és megdöntik a bolsevizmust. Nem fogják felosztatni a kolhozokat, sem az államosított nagyüzemeket. A német paraszt fogja irányítani a mezőgazdasági munkát Ukrajna fekete földjén, a német munkás és mérnök fogja szervezni a termelést a nagyüzemekben. Felolvasa az első ötéves terv termelési számait, mindez a Reich jólétének és hatalmának pillére lesz. A szónok minden mondatát üdvölgálás fogadta, kinomban én is üvöltöttem, nem szavakat, csak állati hangokat, a némaság leleplezett volna.

Addig is tudtam, hogy Hitler mit akar, olvastam a *Mein Kampf*ot és ismertem a pesti kávéházak teraszán született vicceket az örült mázolókról: bohócmest háztak közeledő halálukra és jót mulattak rajta. Hitler programjának *visszhangja* volt az új, milliók vállalták a halál kockázatát a zsákmány reményében. A német titok nem volt titok többé, milliószám csiripelték a verebek, csak a szociáldemokrata vezetők előtt volt titok, akik nem tudták elképzelni, hogy a burzsoázia lemond az általuk nyújtott bevált támogatásról — és a kommunista vezetők előtt volt titok, akik nem értették a veszély igazi nagyságát. Berlinben kezembe került egy könyv, Komintern kiadvány, a német helyzetet elemezte 1932-ben. Két számoszlopot találtam benne, egyik a weimari, másik az anti-weimari szavazatokat összegezve, az utóbbiban egymás

Antal János kommunista írónak a húszas és harmincas években megjelent cikkeiből, tanulmányai-
ból válogatást ad ki a Magvető. A kötet összeállításával a kiadó Tóth Pál Péter bízta meg, aki az ELTE Szociológiai Intézetének docense. A cikkgyűjtemény szerkesztésén kívül Tóth Pál Péter néhány interjút is készített olyan személyekkel, akik közvetlenül ismerték Antal János tevékenységének egyes szakaszait. Ezek közül választottuk ki közlésre a Horváth Mártonnal készített interjút.

alá kerültek a náci és a kommunista szavazatok, elsőprő többség.

Mit tehetek ilyen körülmények között a magyar kommunisták?

Sallai és Fürst kivégzése után konspirációs válság alakult ki, nem tudtuk, hogyan kerül a két meggyilkolt elvtárs rendőrkézre. A szervezett pártkapcsolatokat megszüntették, a kommunisták saját szakállukra dolgoztak, tették, amit tudtak. A partizánmunka rövid, de izgalmas korszaka kezdődött. Ami engem illet, mindenkinek elmondtam németországi tapasztalataimat, olyan voltam, mint Julíanus barát, aki hírt hozott a tatárinvázió előkészületeiről. Jánost is győzködtem, őszintén szólva nem átitó sikerrel. Ő ideológus volt, a párt politikájának őre, továbbra is csak a szociáldemokrata vezetőket tette felelőssé az egységfront csódjáért. Ugyanakkor örömmel vette javaslatomat, hogy együtt dolgozzunk, a sok ideológia után ki volt éhezve a gyakorlati munkára. Kialakítottunk egy gyorsan gyarapodó kommunista csoportot, olyanokból válogattunk, akik szakszervezetekben és szd. párt szervezetekben dolgoztak, antifasiszta bizottságokat kellett életre hívniük. Beszüntettük a szocdemek szidalmazását, a szociálfasisztázást, nem volt szabad különbséget tenni párttagok és pártönkívüliek között, az egyetlen cél: összefogás a fasizmus ellen. Jánossal együtt írtuk az előadásanyagokat, röpiratokat, jól működő nyomdánk volt.

A nyomdászt Lakatos Éva szerezte, ő volt a legjobb barátom, korábban ő vezetett be a gyakorlati pártmunkába. A párt szervezeti kapcsolatainak átmeneti felfüggesztése idején, 1932-ben, a Flóra-gyárban volt munkás. Rövid idő alatt kivívta társnői tiszteletét és szeretetét, minden problémájukkal hozzá fordultak. Leleplezte az üzemevezetést bércsalásait, de arra is volt ellenszere, ha egy munkás-asszony részeges, verekedő férjére panaszkodott. Elintézte, hogy három jól megtermelt munkás „családlátogatásra” menjen. Közölték a férjjel, ha még egyszer megüti a feleségét, laposra verik, ez jobban használt, mint az elvonókúra.

Éva kissé táglelkű volt a szervezési munkában. Ott dolgozott a gyárban egy szappanfőző munkás, aki tíz évet ült, mert a feleségét meggyilkolta a féltékenységből. Borzasztó helyzetben volt, az asszonyok gyűlölték: mikor dobsz be az üstbe, belőlem is szappant főzöl? — rosszabb, mintha félték volna tőle. Éva védelmébe vette: elszenvedte a büntetését, hagyják őt békén. Ezért végtelenül hálás volt ez az ember, jó szakmunkás, csoportvezető, sokat tudott segíteni. Akadt még egy ilyen szerzeménye Évának. Valaha kis postatisztviselő volt, lóversenyezett, sikkasztott, pár évet ült, a felesége elvált tőle. Éva elvtársat nevelt a börtönviselt postásból, aki újra embernek érezhette magát, egyenrangúnak a többiekkel. Amikor erről beszámolt Éva — emlékszem —, Karinthyt emlegettem: „Apám rablótka fogott és kisebb házimunkára használta őket.” Kár volt gyűlölni, Évának lett igaza. Én is többször beszélgettem a bűnbánó postatiszttal, felszerelést és feleséget szereztünk neki, ő lett a nyomdászunk. Beleszerelt a munkájába, később a feleségébe is. Kevés ilyen áldozatkész elvtárral találkoztam. Évekkel később a börtönbe is eljutott hozzám a híre, hogy nagyszerűen dolgozik.

Éva hitt az ember megválthatóságában, a mozgalom emberformáló erejében. Volt ebben valami határtalan. Határtalan bizalom, lehetetlen volt ennek ellenállni. Nem azért választottam „a megtért bűnösök” extrém példáit, hogy bizonyítsam: lám még ők is. Az emberléttől megfosztott, kivert, magányos emberek kedvező körülmények között megváltásnak érezték befogadásukat. Sokkal nehezebb volt a dolgunk a szociáldemokrata munkásokkal. Nem akartak forradalmat, második magyar Tanácsköztársaságot. Félték a kommunistáktól. Azért tömörültek pártjukba és szakszervezeteikbe, hogy megvédjék munkájukat és a kenyeret családjuknak. Ennél nagyobb és nehezebb feladat nem akadt Magyarországon a harmincas évek elején.

Nem akarom félbeszakítani, mert érdekes, amit elmond, de szeretném, ha Antal Jánosról beszélne.

Eddig is róla volt szó, róla is, legfontosabb problémájáról. Mit kezdjen a kommunista írástudó, politikai elemzők szerzője, az ideológus, amikor a párt stratégiája és taktikája recseg-ropog, ordítóan nem felel meg a történelmi követelményeknek. Pontosan emlékszem Jánosra, szemüvege mögött nyugtalanul mozgó nagy barna szemére, de tetteire nem. Valami kettősség volt benne, vonzotta a gyakorlati munka szabálytalansága — más az írás és más az élet —, de időnként aggodalom támadt benne, hűen követjük-e a párt vonalát? Az egységfront kérdésében ez a politika akkor már túl volt azon a fokon, hogy csak a szociáldemokrata munkásokhoz közeledhetünk. A fasizmus előretörése következtében már a központi vezetőkhoz is fordultunk, de ugyanakkor — ez volt az utasítás — le is kellett leplezni őket, valahogy így: tisztelt szociálfasiszták, tisztelt munkásárulók, csináljunk egységfrontot. Ez persze karikatúra, de közel jár az igazsághoz.

Az akkori Lakatos Éva ellensúlyként szerepel ebben a történetben. A partizánélet óriási felelősséget rakott a vállunkra. Felső kapcsolatunk nem volt — és mégis volt, találtunk magunknak. Szerencsére — ahogy később kritikusaink mondták — „a tömegek uszályába kerültünk”. Éva a munkások között élt, volt füle, hogy meghallja „a néma instrukciókat”, a tudatos vagy öntudatlan vágyakat, célokat. Ők voltak számunkra a *felső kapcsolat*, bennük élt az elkeseredés, elszántság, a visszautés vágya az óriási arányokban kibontakozó tőkés támadás ellen.

A gazdasági válság és a fasizmus nemzetközi előretörése rákényszerítette és felbátorította a tőkéseket, hogy bérletöréssel, a munka intenzitásának ugrásszerű fokozásával, a bedőrendszer bevezetésével általános támadást indítsanak. Az óriási munkanélküliség kedvezett ennek az offenzívának, ugyanakkor olyan elkeseredést váltott ki, mely hatalmas sztrájkhullám elindítását tette reálisá. A „felső instrukció” tehát így hangzott: szervezni kell a sztrájkokat, az érintett üzemekben érettek a feltételek a *feltétel nélküli* munkásegység megteremtésére. Lesz-e hozzá szervezett erőnk? Biztam benne. Először is itt volt Éva, barátságunk munkaeszköz is volt. Neki köszönhetem, hogy egy nagy gyár munkásainak vágyait, gondolkodását megismerhettem. Mindenről beszámoltunk egymásnak, ez nem információcsere volt, hanem terveink próbája, ellenőrzése, együtt gondolkodtunk.

Az illegális kommunisták között tipikus volt az ilyen barátság?

Nem. Éva munkája a Flóra-gyárra szorított, nekem elsősorban az építőknél és a budai Ganz-gyárban voltak kapcsolataim. Az illegális körülményei között szigorúan — és indokoltan — tilos volt informálni a másikat olyan munkaterületről, ahol nincs közvetlen feladata. Mi túltettük magunkat ezen. A nyíltszavú, korlátlan barátság bizonyára ritka volt, de elmúlása már tipikusnak mondható.

Elmúlt?

Negyvenöt után Éva estéknél gyakran felkeresett a Szabad Nép szerkesztőségében egy kis kötetlen beszélgetésre. Az idő múlásával ezek a beszélgetések egyre kötöttebbé váltak, észrevétlenül ritkultak, ilyen formában egyikünknek sem hiányoztak. Az utóbbi években, amikor még koncertekre jártam, Évát mindig ott találtam, a szünetben váltottunk néhány szót az előadóművész csodálatos vagy pocsek voltáról, egymás hogylétéről érdeklődtünk, kész. A barátságok ilyen kimúlása szerintem tipikus, talán érdemes ezen elgondolodni.

Térjünk vissza.

Mihez?

A sztrájkokhoz. Gondolom, azért beszélt arról, amit partizánmunkának nevez, mert ellenpéldával akarja bizonyítani, hogy a szektáságtól megszabadulva lehetett vagy lehetett volna más eredményt elérni.

Valóban ez a szándékom. Legfőbb segítőm egy kommunista műszerész volt, kiterjedt kapcsolatokkal a vasasszakszervezetben és egyes gyárak bizalmijai között. Óriási előnyt jelentett, hogy egy hatalmas Szabadság téri bérház házmestere volt. Ideális találkahely házfelügyelői védelem alatt. Nevetségesen kis erőkkel indultunk, nem voltunk többen egy tucattal, köztük Antal János is, bár az ő nyomait már nem tudom követni. Két területet választottunk ki: az építőket, ahol a tőkések a munkanélküli tartalékra támaszkodva bérletörést hajtottak végre, és a Ganz-villanygyárat, ahol a bedő bevezetése miatt forrongó volt a hangulat.

Kis szervező csoportunk aránytalanul nagy feladatokat volt képes vállalni, száz csappal kapcsolódott a területhez, személyi összetétele más volt az építősztájk elindítása idején. Azt az utasítást kapták, lebukás esetén tagadják, hogy kommunisták, ők legális sztrájkmozgalmakba kapcsolódtak bele, a munkásszolidaritás hajtotta őket.

Nem ismertetem a két sztrájk lefolyását, ez túlfeszítené az interjú eddig is túlságosan igénybe vett kereteit. 1933 szeptemberében az *Egység* című legális pártkiadványban megjelent egy cikkem a budai Ganz-sztrájk történetéről. Remélem, az építőmunkások első általános sztrájkjáról is maradtak dokumentumok, sztrájkújságok, röpiratok, ezek többségét is legálisan adtuk ki.

Míndeze még a partizánmunka időszakához tartozott?

Közvetlenül a Ganz-gyári sztrájk után találkozottam egy külföldről érkezett elvtárral, akit azért küldtek, hogy újra megindítsa a párt szervezeti életét, összeszedje a leszakadt kommunistákat és megadja a végzendő munka irányelveit. Ez az elvtárs — a felszabadulás után tudtam meg a nevét — Nemes Dezső volt.

Az utcai találkozók nem voltak alkalmasak alapos megbeszélésekre, elvittem Nemes Dezsőt egy Gül Baba utcai házba, ott volt bérelt szobám. A lakásadóőnek azt mondtam, hogy vidéken dolgozom, időnként Pesten kell tárgyalnom, ezért van szükségem szobára. Később az asszony megkérdezte: maga kizárólag férfi vendégeket fogad? Örültem a gúnyos gyanúsításnak, úgy látszik az asszony nem tapasztja a kulcsukra a fülét, amikor ott vagyok. Leirom a berendezést is, mert valahogy illett Nemessel folytatott beszélgetésünkhöz. Egy ágy, kivételosen a lakásadóő anyja feküdt ott betegen, önkívületben, a zsák nem szalmával, hanem szénával lehetett töltve, mert egy nyúl húzogatta ki és rágta a szénaszálakat, egy írógép, kocsijára kötött tégladarabbal, hogy működőképes legyen. Néhány lapos gépelt szöveget adtam át Nemesnek, ez a két sztrájk tanulságait tartalmazta és javaslatokat a munkásegység reális megvalósítására. Figyelmesen elolvasta, egy darabig a beteg öregasszonyt nézte, aki megnyugtatóan hörgött, aztán felém fordult, a fejét csóválta, de nagy türelemmel, barátságosan válaszolt. Nincs igazad, kezdte. Nem ismered a párt új politikáját, ez nem a te hibád. A szektáságot felszámoltuk, már nem robbantani akarjuk a szakszervezeteket. Már nem szervezünk külön vörös szakszervezeteket, új jelszavunk így szól: be a szakszervezetekbe! Ott kell a kommunistáknak ellenzéki csoportokat alakítani, leleplezni az áruló bürokratákat, átpolitizálni a gazdasági harccokat is. Rátért a két sztrájk értékelésére, azal kezdte, hogy nagyszerű munkát végeztünk, utána az opportunista hibák, felsorolása következett. Azt válaszoltam, hogy a sztrájkok legalitásának megvédésére törekedtünk. Azért adtuk ki együttműködési felhívást a két érintett szövetség vezetőinek is, mert különben vadsztrájknak bélyegzik és napok alatt letörnek. Gyakorlatilag kialakult a teljes munkásegység. Ez rákényszerítette a szakszervezeti bürokratákat, hogy nyíltan forduljanak szembe a sztrájkjal, nyíltan álljanak az igazgatóság oldalára, nyíltan szervezik a sztrájkötést. Sztrájkújságban, röpiratokban, felszólalásokban lepleztük le őket, a munkások gyűlölete pártkülönbség nélkül irányult ellenük. Nem értettem egyet azzal sem, hogy a szakszervezetekbe küldött kommunisták „szakszervezeti ellenzék” elnevezéssel csoportosuljanak. Mi a szakszervezetek

klasszikus célját, a munkásérdekek védelmét szolgáljuk. E célok igazi „ellenzékei” a bürokraták, akik a legutóbbi sztrájkokban is bezonyították, hogy kutyába veszik a munkásérdekeket. Csak pozitív szakszervezeti politikával lehet megteremteni a munkásegységet.

Nemes arra emlékeztetett, hogy mi, a sztrájkok szervezői kiadványainkban „szakszervezeti ellenzéknek” neveztük magunkat. Csak azt tudtam válaszolni, hogy épp a sztrájkok tapasztalatai tették kétségessé az elkülönítő elnevezést. A vita végén Nemes közölte velem, javaslatot fog tenni, hogy hívjanak meg Moszkvába. Ez az ígéret akkor boldoggá tett, a beváltására nem került sor, mert harmincegy végén lebuktam. Ami a vitát illeti, egyikünk álláspontjában sem következett be lényeges változás. 1934 elején megdöbbenve olvastam az *Egységben* egy névtelen cikket *A sztrájkok tanulságai* címmel, ez bőkezűen használta a szociálfasiszta kifejezést.

Mikor találkozott újra Antal Jánossal?

1942-ben, nem sokkal halála előtt. Írásaival most találkoztam a cikkgyűjtemény átlapozása közben, a bőrtömben egyetlen írása sem jutott el hozzám.

Mit tart figyelemre méltónak a cikkgyűjteményben?

A cikkek túlnyomó többsége a párt akkori szektás politikáját tükrözi. Ez nem mindegyik írására vonatkozik, függ az egyes cikkek témájától, a szerző mozgási lehetőségeitől, de az alapvető tényen ez nem változtat.

Ön szerint meddig domináltak az illegális politikájában a szektás hibák?

Nem énszerintem, hanem mindannyiunk szerint az első tizenöt évben, vagyis a Komintern VII. kongresszusáig.

Mi volt ennek az oka?

Túl nagy kérdés, szűkítsük le a kezdetre. A tizenkilences forradalom emigráns vezetői Moszkvában elképzelni se tudták, hogy alább adják a második Tanácsköztársaság kivívásánál. Ezt tették meg közvetlen stratégiai célnak, de ennek semmi köze nem volt a magyar valósághoz. Szorosan összefüggött ezzel kölcsönösen ellenséges viszonyunk a szociáldemokráciával. A párt hivatalos értékelése szerint a Tanácsköztársaság bukásának egyik legfőbb oka a szociáldemokraták árulása volt. Ez nem volt igaz. A szociáldemokrata vezetők, beleértve a centrumot is, követtek el hibákat, csakúgy, mint a kommunisták, de szubjektíve igyekeztek a forradalmat szolgálni. Az ellenséggel folytatott titkos tárgyalások, pucstervek akkor kezdődtek, amikor az egyetlen érvényes kérdés az maradt, hogyan enyhíthető a bukás következményei?

A forradalom bukása után megjelent egy sor szociáldemokrata memoár, ezek emlékeztetem szerint inkább beismerik és alátámasztják az elkövetett árulás vádját.

Ez igaz. A forradalomban részt vett szociáldemokrata vezetők a húszas években két út között választhattak. Vagy haza akartak térni Horthy Magyarorszába, akkor a mi vádjaink az ő igazolásukat szolgálták — vagy a nagy nyugati szociáldemokrata pártok védőszárnyai alatt igyekeztek meghúzódni, de akkor is kommunistaelenességüket kellett bizonyítaniuk. Vádjainkat nem tagadták, hanem önként megoldották, ez menlevéként szolgált számukra. Nem mindegyikükre áll ez, de a többségükre igen. A magyar munkásmozgalom történetében ez volt az első olyan prekonceptió per, melyben a vádlottak beismerése túlszárnyalta a vádlók fantáziáját. Egy néma revízió részünkről már megkezdődött, a napokban leplezték le már nem Böhm Vilmost, hanem emléktábláját szülőházán.

Azt értem, hogy az árulás hamis vagy eltúlzott vádja Kunéknak megfelel, enyhítette felelősségüket a bukásért. De miért tette ezt magáévá a Komintern?

Mert általában és elvileg igaza volt. A szociáldemokrácia ebben a században „történelmi kompromisszumot” kötött a burzsoáziával, vállalta a kapitalista uralom védelmét, a polgári demokratikus kormányok támogatását, esetleg irányítását, a forradalmi erők, elsősorban a kommunisták elleni harc minden formáját. Mint köztudott, ez a támogatás időnként kiterjedt az imperialista háborúkra is. A kompromisszum ellentétele az a lehetőség volt, hogy a szociáldemokrata pártok és szakszervezetek hosszú távon szociális reformokat, életszínvonal-emelést harcolhattak ki konjunkturális időkben.

Az európai munkásmozgalomban egyetlen történelmi pillanat és egyetlen ország volt, ahol ez a kompromisszum rövid időre felborult. Ez Magyarország volt, ahol a nemzetközi és belső helyzet rendkívüli alakulása ezt 1919-ben lehetővé tette. Összejátszott ebben az antant katonai fenyegetése, az északra és keletről induló támadás, a burzsoázia benült tehetetlensége, másrészt az orosz forradalomnak a magyar munkásokra gyakorolt vonzereje. A külső-belső nyomás következtében a magyar szociáldemokrata párt fő erői, nemcsak a baloldal, hanem a centrum is, a proletárdiktatúra útját választotta a kommunistákkal közösen.

Mindkét pártból kikerült vezetők követtek el hibákat, de a bukás fő oka nem valami szociáldemokrata árulás, hanem az imperialista túlerő volt. A bukott magyar proletárforradalomnak eltagadott történelmi öröksége az a tény, hogy Közép-Európában akadt egy szociáldemokrata párt, amely a forradalom útját választotta, szemben az összes többivel.

Mi ezt a tanulságot visszajára fordítottuk. A húszas években olvastam egy tanulmányt, mely összehasonlította az 1919-ben kormányon lévő német és magyar szociáldemokrata vezetők magatartását. Eszerint a német szociáldemokrata miniszterek lövettek a munkásokra; a magyar vezetők aljasabbak voltak, orvul hátba döfték a forradalmat. A vád újult erővel később is előbukkant, mi mással lehetne magyarázni a szociáldemokrata vezetők bebörtönzését az egyesülés után?

Mi volt akkor az Ön személyes véleménye?

A párt politikája volt ez, és azt tűzön-vízen keresztül képviseltem. 1952 nyarán a Központi Vezetőség napirendre tűzte az agitáció és propaganda kérdéseit, én voltam ennek az előadója és a főtűzet a szociáldemokrácia ellen irányítottam. A vezetésben ettől eltérő személyes vélemény nem létezett, csak a *feladat* élt, mely minden egyebet kiszorított. Ez 1953-ig meghatározó jelenség volt, s ennek elemzésére egy készülő írásomban szeretnék még visszatérni.

Minél inkább magyarázza a szektás vonal kialakulásának okait, annál kevésbé értem. A tizenkilences emigráns vezetők, akik Moszkvából irányították a magyar párt munkáját, tapasztalt politikások, tanult forradalmárok és — legalább részben — tehetséges, okos emberek voltak, a Kominternről nem is beszélve. Hogyan lehetséges, hogy az illegális hosszú korszakában majdnem végig a valóságtól elszakadt, irreális politikát folytattak?

Ebben a politikában volt koncepció. Ha a húszas éveket emlegetjük, az emberek memóriájába a *nagy gazdasági válság* ugrik be. Ez csak huszonkilencben kezdődött, addig az évtized (országunként különböző arányokban) a nagy konjunktúra időszaka volt. A század közepén kibontakozó új termelési forradalom első csirái már akkor jelentkeztek (az ipar elektrifikálása, a futószalag, a traktor stb.). A termelékenység nagyarányú emelkedése lehetővé tette, hogy a polgári kormányzatok ne csak egy vékony munkásarisztokratra réteg anyagi befolyásolásra szorítkozzanak. A fejlett kapitalista országok munkásainak zömét jobban vonzotta a szociáldemokrata párt és szakszervezetek reform- és életszínvonal-politikája, mely zökkenőkkel, súlyos visszacsúszásokkal, de hosszú távon mégis érvényesült, mint a proletárforradalom egyetlen létező példája. A szociáldemokrata munkástermek jelentős része a szocializmus tekintette végcélnak, és rokonszenven figyelte a szovjet proletariátus óriási erőfeszítéseit, de a forradalomból, polgárháborúból nem kértek, félték a véres orosz úttól. A nagy kérdés az volt, hogy a Komintern és az egyes kommunista pártok hajlandók-e tiszteletben tartani ezt a munkásszálláspontot, hajlandók-e testvériesen együttműködni egy olyan reformpolitikában, mely túlmegy a szociáldemokrata vezetők illedelmes, szerény céljain, hajlandók-e feltárni a szocializmushoz vezető békés utakat? A másik kérdés még fontosabb volt: képes-e a kapitalizmus a termelőerők nagyarányú fejlesztésére az imperializmus korában? Végül soron ez dönthette el, hogy a forradalmi vagy ellenforradalmi erők törnek-e előre Európában.

A nemzetközi kommunista mozgalom mindkét kérdésre nemmel felelt. A Komintern arra épített, hogy a súlyosbodó periodikus gazdasági válságok és az imperialista hatalmak új háborút érlelő ellentétei felborítják majd az osztálykompromisszum politikáját, utat nyitnak új proletárforradalmak felé. A Komintern a tizenhatodik hasonló szituáció megismétlődését várta, a proletárdiktatúrát az egyetlen lehetséges útnak tekintette, ezt dogmává emelte, elzárkózott a munkásosztály zömétől, szektás politikát folytatott. A szektáság agresszív defetizmus eszköze volt, csak ezzel az önellentmondással lehet kifejezni lényegét. Az elzárkózás és a rendkívül éles agitáció (sündisznóállás tuskékkal) bizonyos védelmet nyújtott saját soraiban a szociáldemokrata befolyás ellen.

A húszas évek vége igazolni látszott a Komintern vonalát. Varga Jenő világgazdasági értékelései az *Inprekorrban* győzelmi harsona hangján szóltak, kitört a tőkés világ páratlan gazdasági válsága, a Szovjetunió első öt éves terve viszont győzelmet győzelemre halmozott. Ugyanezekben az években tört előre a náci mozgalom, mi saját agitációinktól elvakulva lebecsültük a veszélyt. Nem sikerült idejében megteremteni az egységfrontot, mert a szociáldemokrata vezetők jobbról, a kommunisták balról több mint másfél évtizeden át ellene dolgoztak.

A nemzetközileg érvényesülő szektás vonal különleges süllyedést nehezedett a magyar kommunista mozgalomra. A két munkáspárt forradalmi együttműködésének pozitív példáját el kellett titkolnunk, hátat fordítottunk a történelmi és társadalmi valóságnak, elszigetelődtünk.

A szektáság hosszú korszaka legsúlyosabban a kommunista ideológusokat, propagandistákat érintette. Tragikus helyzetbe kerültek, legtöbbször anélkül, hogy sejtette volna ezt. Írástudóink írdoéakká változtak, megfosztva a végiggondolás lehetőségétől. Szigorúságukban, keménységükben nem a felszabadult, hanem az elnyomott szellem munkálkodott. Irtózatossá váltak: hoztak nemcsak életüket kockáztatták. Meggyilkolták őket vagy életben maradtak, de művük jó részét az utókor eltemette.

Antal János útját akarta jellemezni ezzel?

Mindannyiunkét. A kommunista értelmiségiek útját, akikben megvan az írás és gondolkodás adománya, és az elméleti, ideológiai érdeklődés átka. Az intellektuelek mozgalmi szerepéről folyt két menetben vita Antal János és Vas István között 1936-ban. Röviden foglalkozom vele, mert a cikkgyűjtemény közli a cikkeket. Antal kissé egyoldalúan foglalja össze Vas István véleményét: „az intellektuel szellemi függetlenségének és elvi szempontjainak feladása nélkül nem csatlakozhat a munkásmozgalomhoz. És ha mégis csatlakozik; borzas hajjú, viharkabátos torzszülötté, »mozgalmi intellektuellé« válik... aki amellett, hogy saját intellektuális színvonala alá zülük, a munkásmozgalomnak sem válik hasznára”.

Riasztó kép, de sajnos volt benne annyi igazság, amennyi egy karikatúrában lehet. Antal azzal nem értett egyet, hogy a mozgalom és értelmiség kapcsolatának megoldatlanságát kölcsönös háttáfordítással oldják meg. Elismeri, hogy súlyos problémáról van szó, enyhébben ő is bírálja a neofita értelmiségiek dogmatizmusát és merevségét, a megoldást szerinte „a munkásmozgalom szabadsága” hozza meg. Sajnos nem közli, hogy mit ért ezen.